

care se găsește verbul nostru, găsim cuvinte ca: *verdeleancă*, *fulfuroală*, *cafelico*, pe care nu le mai întâlnim în celelalte variante, cred că ne îndreptățește să credem că toate celelalte variante sânt mai recente.

C. Lacea.

Articole mărunte.

Câteva cazuri de asimilare și disimilare în limba română.

1. Prin progresele mari ce le-au făcut, în deceniile din urmă, cercetările etimologice, aiurea și la noi, am ajuns să cunoaștem azi originea celor mai multe cuvinte ale limbei. Cu mijloacele simple ale legilor fonologice și ale celor câteva principii semasiologice stabilite, cu greu se vor mai putea găsi multe etimologii nouă.

Pentru explicarea greutăților formale, vedem cum astăzi se admite în măsură tot mai largă influența asimilatoare și disimilatoare a sunetelor încunjurătoare, concepută odinioară în măsură prea îngustă. Invățații încep să se convingă tot mai mult că în afară de cazurile atât de dese de asimilări și disimilări ale lichidelor, și alte consonante, mai puțin apropiate între sine, se influențează reciproc. Tendința de a nu repeta imediat aceeași articulație, face ca, mai ales în mișcarea „allegro“, în vorbirea repede, dintre două sunete egale unul să fie substituit printr'un sunet înrudit numai în ce privește locul de articulație sau chiar numai fonia, dar deosebit în celelalte elemente constitutive Astfel Meyer-Lübke, în *Mitteilungen des rumänischen Instituts*, p. 38 dă o serie întregă de cuvinte cu disimilarea lui $p-p$ în $t-p$, iar în *Dicționarul limbilor române* no 5211 și 5875 se dau cazuri interesante de disimilare pentru $r-r$ în $s-r$ și $n-n$ în $d-n$. Tot astfel Berneker, în *Dicționarul limbilor slave* p. 47 admite o disimilare $b-b$

în $d-b$ spre a explica pe sârbescul *dobar* 'castor' din **bobar*. Chiar Tiktin, care este atât de precaut la etimologii și nu se hotărăște ușor să urmeze pe tinerii lingviști ce cearcă să spargă cătușele școalei neogramatice când se simt stânjeniți de ele, admite în ultima fascicolă a *Dicționarului* său *român-german*, ca posibilă o disimilare $p-m$ în $c-m$ spre a explica pe *screm* din *exprimo*, iar la *scânteleie* dă o explicare și mai cutezată, dar ingenioasă.

2. Printr'o disimilare $m-n$ în $b-n$ cred că se explică cuvântul nostru *câlmoiu*, care se întrebuințează în Brașov și are înțelesul de 'caltaboș', adecă mațul gros al porcului umplut cu ficat și plămâi tocați (ceea ce în alte regiuni se numește *clușcă*, *maioș*, *gâlbaș*, sau *câlbaș*).

Mi se pare că forma *câlmoiu* este identică, la origine, cu forma *câlbaș*, care derivă din slavul *kalbasa* (bulgărește, *kolbasa* rusește, *kolbász* ungurește), apropiat de cuvintele terminate cu sufixul *-aș*. Dar acest sufix, fiind diminutiv, iar *câlbașul* — în opoziție cu alte soiuri de „cârnați” — fiind făcut din mațul gros al porcului, s'a simțit un fel de contrazicere între cuvânt și terminațiunea înțeleasă ca sufix și de aceea s'a întâmplat printr'un fenomen pe care l-aș numi „logică populară” (cf. „etimologie populară”) o substituire a lui *-aș* printr'un sufix augmentativ, mai corespunzător. Astfel s'a născut forma *gâlban*, întrebuințată prin părțile Buzăului (cf. *Dicționarul Academiei*), sau forma *gâlboiu*.

Pe vremea când sufixul *-oiu* se rostea încă *-oîu*, deci pe când există încă pronunțarea **câlboîu*, s'a întâmplat asimilarea labialei *b* față de nazala următoare, prefăcându-se în labială nazală: *câlmoîu*, de unde broșoveanul *câlmoiu*.

Un alt exemplu de acest fel nu cunosc, dar se pot cită câteva cazuri analoage de asimilare și disimilare

Cel mai apropiat caz este al cuvântului *balamuc*, din *Malamuc* (cf. *Dicționarul Academiei* s. v.) în care $m-m$ s'a disimilat în $b-m$, adecă labiala nazală s'a schimbat în labială orală față de labiala nazală următoare.

Un caz de disimilare $v-b$ în $v-m$ îl avem în *vrajba-vrăjmaș*, în care vedem cum labiala orală preface o labială orală următoare în labială nazală.

m (labială nazală) prăfăcut în *n* (dentală nazală) din pricina altei labiale se întâlnește în multe cazuri: malva > *nalbă*, formica > *furnică*, **posmă* (cf. slav. *posmčtĭ*), > 'posnă, poate și în turc. *ba-kam* > *băcan*, turc. *kaimakam* > *caimaçan* (alături de *caimacam*), care însă pot fi explicate și printr'o apropiere de sufixul *-an*. Din alte limbi romanice se mai pot cită cazuri ca: *mappa* > veneț. *napa*, friul. *nape*, log. *nappu*, franc. *nappe*, catal. *napa*, alb. *nape* (alături de forme cu *m-*, cfr. Meyer-Lübke, *Etym Wb* No. 5342), *membrum* > ital-nord. *nembro*, friul. bellun. *nembri*, surselv. *nember*, span. *nembro* (alături de forme cu *m*, cf. *ibid.*, no 5488), *mespilus* > ital. *nespola*, franc. *nèfle*, span. *nispola*, portug. *nespera* (alături de formele cu *m-*, cf. *ibid.* no 5540) cf. și *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* p. 37—38 — Fenomenul invers de prefacerea lui *n* (dentală nazală) în *m* (labială nazală) prin asimilare față de o labială îl avem în bucina > *bucium*, slav. *basni* > *basm* (alături de *basn*, *basnă*), *mulți ani* — *mulțumesc*, (forma *aferim* se găsește și în turcește alături de persanul *aferin*, de i nu cuprinde o asimilare produsă pe teritoriu românesc), **preajdnă* > *preajă* > *preajmă* (Weigand, *Jahresbericht* XIV, 111—112).

În sfârșit, pentru acțiunea disimilatorică a lui *h* din sufixul *oñu* asupra nazalei precedente se poate cită cazul lui *mișun+oñu* > *mușuroiu* (alături de *mușunoiu*), ung. *bodon+oñu* > *buduroiu* (*Dicționarul Academiei române* s. v.) și *gheunoaie* > *gheuroaie* (Densusianu, *Graiul din Țara-Hațegului*, p. 41). În *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* p. 42 am arătat cinci cazuri în care influența acestui *h* din sufixul *-oñu* a produs fenomenul invers, de asimilarea lui *r* în *n*. De astădată sânt în stare să dau un exemplu pentru disimilarea lui *n*—*ñ* în *l*—*ñ* tot într'un cuvânt derivat cu sufixul *-oñu*

Este cazul lui *urloiu*, întrebuințat în Brașov în înțelesul de 'horn'. În alte regiuni locuite de Români întâlnim toate formele intermediare (cf. *Dicționarul Academiei* sub *horn*), care ne dau putința să constatăm că *urloiu* derivă din *hornoñu*, augmentativul lui *horn*. În Brașov orice *h* inițial amuțește (cf. *oț=hoț*, *aină=haină* etc), iar prefacerea lui *o* neoccentuat în *u* eră explicabilă din momentul ce se pierduse conștiința legăturii etimologice cu *horn*.

Cât despre cazurile în care o nazală se preface în *l* sub influența altei nazale, ele nu sânt rare, d. ex. arom. *numtă* și *lumtă* 'nuntă', istro-rom. *lumer*, în Dolj *lumără* (*Jahresbericht* VIII, 316) < *număr*, *numără* (ca în Tesino *lombra*, în Vicenza *lombrare*, cf. alban. *dembroñ*, în Bergell *drombas*, pentru alte forme de disimilare în acest cuvânt cf. Meyer-Lübke, *Etym. Wb.*, No. 5993), *nomen* > v.-rom. (plur.) *numere*, reto-rom. *lume* (ca în log. *lumene*, romagnol *lomina*), alături de *amenință* și *amerință* avem *amelință* și *ameluță* (ca în sardul *amelezzai*), arom. *acumli* (Daniil) din *acumtin*, alături de *Bănățean* întâlnim forma *Bălățean* (*Jahresbericht* VII, 8z). franc. *en avant!* a devenit *alivanta*, turc. *fener* + *ar* > **fenerar* > **fenenar* > *felenar*, *felinar*. Cazul invers, când *l-l* se disimilează în *n-l* sau *l-n* îl avem în *șene*, pluralul din *șă* (*Jahresbericht* VIII, 266), născut prin disimilare mai întâiu în forma articulată *șenele* < *șelele*, *celalant* < *celalalt*, în nemijlocită apropiere: arom. *pulmu* < *pumnu* (poate prin contaminare cu *palmă*), iar în limbile romanice: **cuntellus* alături de *cultellus* (Meyer-Lübke, *Etym. Wb.* No. 2381), lombard. *navel* < *labellum* (ibid. 4804).

3. În *Lateinisehes Tj und Kj* p. 42 am adus verbul nostru *înteți* în legătură cu lat. *incitus*, din care s'ar fi putut ajunge la un derivat românesc **inceți*. Dar, adăogam acolo, necunoscând alte cazuri de disimilare a lui *tș-ts* în *t-ts*, etimologia aceasta nu mi se părea sigură. Mai târziu (*Convorbiri literare* XXXIX, 305—306) am găsit în *reteză*, pentru care propuneam etimologia **recaediare* un exemplu asemănător pentru disimilarea *tș-dz* în *t-dz*, care ce mi se părea că poate confirma întâia etimologie.¹⁾

1) Ultima etimologie „cu totul neîndestulătoare“ după Tikin *Dicț. rom.-germ.* s. v., o admite Meyer-Lübke în *Dicționarul* său *etimologic* No. 710. Weigand, *Jahresbericht* XIX—XX p. 140—141 crede că *reteză* e bulgărescul *otrez*, de unde **otrez*, apoi **roteaz*, **răteaz* și *retez*. Prefacerea lui *o* în *ă*, metateza neobișnuită, conjugarea I și faptul că în dialectele care păstrează pe *dz* avem sunetul acesta, păstrat numai în elemente latine, nu-i par lui Weigand piedeci prea mari. Tot el *ibid.* p. 136 crede că *înteți* e **intitiare*, reeditând o etimologie propusă de Cihac în anul 1870. Dar **attitiare* > *ațăță*, pe care-l citează însuși, ar fi trebuit să-i arăte că de la **intitiare* n'am fi ajuns decât la **înțăță*, iar dacă vechiul frances *entiser* are înțelesul lui *înteți*, francezul modern *inciter* este tocmai cuvântul cu care dicționarele traduc pe *înteți*.

Astăzi pot să aduc și alte exemple pentru disimilarea duor africcate, al cărei rezultat este prefacerea uneia din ele în dentală.

Albatarîța e o plantă, „cu care se spală la ochi cei cu *albață*“ (Hasdeu. *Etym. Magn.* I 721, din Bârlad). E evident că acest cuvânt e disimilat din **albațariță*, derivat din *albață* (— *albeață*) cu sufixul *-ariță*, cu care se formează numirile atâtor plante vindecătoare.

De la *lândzid* 'lânged (= boțnav)' se derivă verbul aromânesc *lândzidzescu*, care apare și sub forma disimilată *lândidzescu* (din dicționarul ms al lui Weigand).

Forma *dzeadit* la Aromâni și *gedet* în Maramurăș nu cred să fie o metateză din *deadzit* aromânesc și *deget* dacoromânesc, ci rezultatul unei disimilări din forma mai veche (asimilată) *dzeadzit*, întrebuințată la Aromâni, la Megleniți (*zețzît*), la Istroromâni (*zâzet*) și la Dacoromâni¹⁾. Tot astfel îmi explic pe italianescul *diaccio*, *diaccido*, născut prin disimilare din **giaccio*, **giaccido*, în loc de **ghiaccio*, **ghiaccido* (intocmai ca *giaggiuolo* din *ghiaggiuolo* < *gladiolus*).

În sfârșit avem cuvântul nostru *puțintel*. Că este un diminutiv din *puțin* o vede orișicine; sufixul prin care e derivat încă n'a fost explicat până acuma. Asemănarea pe care o face Tiktin în *Dicționarul* său cu *mititel* și *săculet* spre a explica pe *t* din *puțintel* (alături de *puținel*), nu este o explicație, cât timp. cele două cuvinte la care ne îndreptăm nu sânt explicate nici ele.

Cred că *puțintel* s'a născut prin disimilare din **puțincel*, care e derivat din *puțin* prin sufixul diminutival *-cel*, varianta sufixului *-icel*, *-icea*, scoasă din forme sincopate ca *muncel* (*monticellus*), *vâlcea* (**vallicella*), *folcel* (**follicellus*), *frunceă* (**fronticella*), *ulceă* (**ollicella*) și pe care îl găsim în derivate românești ca *pățcel*, *sățcel*.

Tot astfel *mititel* s'a dezvoltat din **mucicel*, derivat din *mic* ca *măricel* din *mare*. Atât că dezvoltarea nu s'a oprit la stadiul

1) Cfr. No. 25 din „cuvintele normale“ în cercetările dialectale ale lui Weigand. Cf. și calabrezul *yiditu*, *yiritu*, neap *yireț*. — Nu văd asemănarea plantei *dediței* ca niște 'degete mici', încât mă îndoiesc că numele aceasta s'ar putea explica dintr'o formă **degeței*.

**miticel* sau **micitel*, ci, prin asimilațiune, a progresat la *mititel*(¹).

Forma *ticeră* în loc de *ciceră* explicată într'un mod convingător de N. Drăganu (v. mai sus, p. 123) este un nou exemplu pentru disimilarea de care vorbim.

4. Sufixul *-ar* nu arată la Români originea, proveniența, precum îl aflăm bunăoară la Albanezi (cf. *fuș-ar* 'locuitor la șes', *katund-ar* și *șsat-ar* 'sătean'²). Într'un singur caz îl întâlnim cu această funcțiune, anume când sfârșitul tulpinei se termină cu consonanta *n*:

Beclean — *Beclenar* 'locuitor din Beclean'

Obedeni — *Obedenar*

Ocnă — *Ocnar*

Perșani — *Perșinar*

Pian — *Pianar* (dial. *K'enar*)

Poieni — *Pojenar*

Văleni — *Vălenar*, etc.

Cred dar că acest sufix *-ar* nu este *-arius* latin, care nici în latinește nici în limbile romanice nu are funcțiunea aceasta, ci s'a născut prin disimilare din sufixul *-an*, care une-ori apare în locul lui *-ean* (cf. studiu! meu: *Contribuțiuni la Gramatica istorică* I pag. 234—235). În loc de a se zice **Poienean* s'a zis **Poenean*, cu disimilare, și apoi *Poenar* prin apropiere de multele derivate în *-ar*, dându-se acestui sufix o funcțiune nouă, care totuși nu s'a putut extinde și asupra altor cuvinte decât cele care aveau un *n* în tulpină. Am avea deci ceva analog cu sufixul latin *-aris*, care, cel puțin în epoca veche, eră varianta lui *-alis* de câte ori în tulpină exista un *l*: *alaris*, *popularis*, *vulgaris*, față de *aequalis*, *capitalis*, *mortalis* (cfr. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.*, II, 434 și 464).

Că de fapt acest sufix *-ar* s'a dezvoltat prin disimilare din

1) Faptul că avem forme nedisimilate, precum *pecingine*, sau că prin asimilare s'au născut forme ca *gice*, *cicior* (în loc de *zice*, *k'icior*) nu pot fi aduse ca dovadă contra disimilării celor două africcate, căci fenomenele de disimilare și asimilare nu le întâlnim la toate cuvintele cu aceleași combinații de sunete, ci numai la unele din ele.

2) La Aromâni găsesc un singur exemplu, *Bilițar* 'locuitor din Bilița'. Cum însă în tulpină întâlnim un *l*, probabil că și în acest cuvânt avem a face cu o disimilare.

-an ne-o dovedește următorul caz. În Brașov există numele *Vlădăreanu*, pe care îl purtă o persoană originară din satul apropiat *Vlădeni*. Acest nume s'a dezvoltat de sigur din **Vlădeneanu* prin aceeași disimilare a celor doi *n*, numai cât de astădată cu putere regresivă, iar nu progresivă. Un alt cuvânt doveditor este *Șoner*, care însemnează „locuitor din satul *Șona*“, lângă Făgăraș. Acesta e un singular analog din pluralul *Șoneri*, care e evident disimilat din **Șoneni*.¹⁾

Astfel de cazuri în care influența disimilatorică sau asimilatorică schimbă forma unui suf *x* sau terminațiunei unui cuvânt, apropiind-o de forma altui sufix, mai avem în limba română. Ele sânt cu atât mai interesante cu cât explică uneori funcțiuni neașteptate cu care se prezintă unele sufixe. Astfel Candrea și Densușianu arată la nrele 180 și 358 ale *Dicționarului* lor că forma moldovenească *brățeà* cu înțeles de 'brățară' nu este derivată din *braț* cu sufixul diminutiv *-eà*, ci e un singular nou din pluralul **brățale²⁾*, de la **brățală*, disimilat din *brățară*, iar forma *Cireșel* 'Iunie' nu trebuie pricepută ca 'cireș mic', ci e disimiliată din *cireșer* = *cireașă* + suf. *-ar*, care derivă numiri de luni. Alte exemple ar fi; *călușel* în loc de *călușer*, cu același sens și cu asimilația lui *r* față de *l* precedent; *furceriu* 'furcă de fier' în loc de *furcel* (= *furcă* + *el*), cu asimilare, *burtical* 'cojoc de postav' disimilat din **burticar* (= *burtică* + *ar*, ca în *piept-ar*), meglenitul *dărdăral* 'flecă', disimilat din **dărdărar*, derivat în *-ar* din *dăsdăres* 'flecăresc'. Alături de *groștetu* 'purcel' întâlnim și forma *groșter*, care ne arată că trebuie să plecăm de la un cuvânt **groștel* din lat. **grossicellus* din al cărui plural *groștei* — căci despre purcei se vorbește de obicei la plural — s'a făcut noul singular *groșteiu* (cfr. *Dicționarul Academiei Române*).

5. Cele mai multe și mai neobicinuite cazuri de asimilare

1) Același principiu de disimilare „prohibitivă“ — după expresia lui Brugmann — la alegerea sufixului îl întâlnim în derivatul *Romașcan* „locuitor din Roman“, în loc de **Romanean*

2) Tot așa cuvântul *harale* cu înțelesul de 'saci' în colecția de Poezii populare a lui G. Dem. Teodorescu, pag. 612, nu e un plural de la **hară*, precum s'ar părea, ci o formă disimilată din *harare*, pluralul lui *harar* 'sac mare de pânză groasă' din turc. *harâr*.

și disimilare le întâlnim la împrumuturile din alte limbi. Faptul acesta se explică ușor dacă ne dăm seamă cum se fac aceste împrumuturi. Într-o regiune oarecare, în care populația românească este amestecată ca o populație streină, a cărei limbă o cunoaște și o vorbește până la un oarecare grad, Românul primește în limba sa un cuvânt strein — bunăoară unguresc — pe care îl exprimă corect, dar cu micile modificări necesare pentru ca el să poată intra în sistemul cuvintelor vechi ale limbei. Acest cuvânt împrumutat trece apoi din gură în gură în regiunile învecinate. Cât timp el e primit de alți Români care știu și ei ungurește, forma lui va rămânea, sub controlul cuvântului unguresc cunoscut, de cele mai multe ori, cu pronunțarea 'corectă'. Abia din momentul când, răspândindu-se mai departe, el trece peste zona în care limba ungurească e cunoscută, începe pronunțarea 'greșită'. Cel ce repetă acest cuvânt auzit dela vecini, adesea nu-și mai aduce aminte de el exact și fie că în mintea lui s'a produs o asociație cu alte cuvinte ale limbei sale, sau că e influențat în mod inconștient de sunetele următoare sau precedente, la rostirea lui se produc acele „greșeli“ de pronunțare, care se pot apoi generaliza cu mult mai ușor decât la cuvintele vechi ale limbei, unde există vecinul control al oamenilor din jur și al familiei cuvântului însuși.

Iată câteva dintre aceste cuvinte :

Alături de *bivol* < bulg. *bivol* întâlnim forma *bibol* în Biblia din 1688 și în Țara Făgărașului (unde ea se pronunță azi *ghibol*); — turcescul *bedevi* a fost împrumutat în Muntenia — și de aici a trecut prin cântecele populare și în Ardeal și Moldova — supt forma *bidiviu*; în lalomița întâlnim însă și formele *bidibiu* și *bididiu*; — ungurescul *guba*, un fel de 'sarică' apare sub forma *bubou* (*bobou*); — ungurescul *bazsarozsa* 'bujor' apare în unele regiuni ca *bojorăță*, în altele ca *băbărușă*; — termenul paleoslav *prěobraženije* 'Schimbarea la față' a fost împrumutat de biserică noastră sub forma *preobrajenie*, care în popor se pronunță *pobrajen* și, cu asimilare, *bobreajăn*; — cu rusecul *polubočka* e înrudit cuvântul nostru *poloboc*, care se rostește și *boloboc*; — rusecul *galăčiti* a devenit *gălăgi*; — rusecul *korgan* a devenit *gorgan*; — tot *gorgan* e numirea care

în unele regiuni se dă unei varietăți de struguri, numite aiurea *gordan* (și *górdin*, cf. rus. *gordina*); — ungurescul *gomb* apare la noi sub forma *bumb* (poate sub înrâurirea familiei reprezentate prin cuvântul *boambă*); — din cele două forme *hulboacă* și *bulboacă*, cea dintâiu pare a fi cea originală, derivând din ruten. *hlubokij* (cu *l* velar) ‘adânc’, iar cea d’n urmă rezultatul unei asimilări consonantice, probabil, sub influența familiei reprezentate prin cuvântul *bulbuc*; — cu rusescul *pókoletz* ‘viață amară’ stă în legătură cuvântul nostru *pocâltit*, care apare și sub forma *cocâltit*; — din germ. *Werbung* avem cuvântul *bărbunc*; — din grec. *πρόσφατος* avem *proaspăt*; — din *huduroiu* s’a desvoltat varianta *hududoiu*. Numărul acestor exemple se poate înmulți ușor, mai ales dacă considerăm și neologisme ca *șoseă*, *vagabond* etc., intrate în popor sau la mahalagii sub formele *șușă*, *bagabont*, etc.

Sextil Pușcariu.

II.

Persoana a doua a singularului aorist.

Meyer-Lübke (*Romanische Gram.* II. § 267) a arătat că terminația *-și* (*lăudași*, *tăcuși*, *arseși*, *auziși*) în persoana a doua a aoristului singular, în loc de *-ști*, precum am așteptă (din lat. *-astī*, *-istī*) se explică, analog ca în italienește și la Retoromani, printr’o contracție *-ști-tu* > *ș-tu*, explicabilă în cazurile când pronumele personal urmă după verb.

Nu numai acest *tu*, care de sigur urmă destul de rar, ci mai ales pronumele conjunct al acuzativului, urmând atât de des în mod enclitic după verb, va fi fost cauza contracției amintite

În Cartea cu învățătură a lui Coresi la pag. 184 rând 34 (ediția Comisiei istorice) întâlnim un exemplu care păstrează încă forma presupusă de Meyer-Lübke și confirmă pe deplin explicarea sa: Eu amū proslăviu-mă, că fiuulū tău cunoscuimă; e tu iară *proslăviști-te*, că părintele meu *erezuști-te*.

Sextil Pușcariu.